

опроса в США, а также перспективы и возможности применения этого опыта в Украине.

Ключевые слова: организационные опросы, организационные исследования, организационные изменения.

Pitenko O. Organizational surveys: USA's experience

In this article a survey as a method of data collection in the Sociology of Organizations, possibility and peculiar features of its application were examined. Specifics of organizational surveys conduction in USA were analyzed. The author summarizes typical complete, focused on the achievement in three main purposes, process of the organizational surveys' conduction in the USA. Prospects and opportunities to adopt this experience in Ukraine were also examined.

Key words: organizational surveys, organizational researches, organizational changes.

УДК 316:32/03/

ПОЛТОРАК В.А.

**СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ:
ПРОБЛЕМИ УТОЧНЕННЯ ПРЕДМЕТІВ НАУК**

Соціологія політики сьогодні розглядається як одна з найважливіших, ключових спеціальних соціологічних теорій (часто кажуть про соціологічну теорію середнього рівня). Водночас, незважаючи на значну кількість праць, що присвячені оприлюдненню технологій проведення, результатів виборчих кампаній та досліджень громадської думки, більш-менш глибоких, бракує комплексних робіт (до речі, і підручників, навчальних посібників), що характеризують її предмет, структуру. Така ситуація ще більш важлива, враховуючи ту обставину, що практично паралельно із соціологією політики, так би мовити, “функціонує” така наука, як політологія, у сфері якої працює багато науковців та викладачів ВНЗ, виходять наукова література та періодичні видання тощо.

Метою статті є спроба визначити специфіку підходів цих двох наук до вивчення політичної сфери суспільства, відмінність між предметами соціології політики й політології, а також ті аспекти, що їх об'єднують; нарешті, визначити функції та специфіку діяльності політологів і соціологів, які працюють у сфері дослідження політики.

Без перебільшення можна казати про те, що необхідність вирішення цієї важливої проблеми зумовлена, насамперед, саме практикою розвитку політичної демократії в українському суспільстві. Дійсно, останнім часом виникли та пройшли процеси становлення багато соціологічних та політологічних центрів, набула активного розвитку практика підготовки фахівців з політології й соціології. Водночас має місце значна конкуренція між соціологами та політологами у вивченні, трактуванні, прогнозуванні політичних процесів, хоча, зрозуміло, що між ними, навпаки, повинна відбуватися максимальна взаємодія у вивченні політичних явищ, відносин, процесів. Тобто саме уточнення предметів цих двох наук, їх функцій

повинно стимулювати максимально успішну роботу відповідних фахівців, приносити максимальну користь розвитку держави.

Проблема в цьому випадку полягає в тому, що, з одного боку, політика є одним з найважливіших соціальних інститутів, за допомогою якого суспільство здійснює розподіл влади, встановлює певний порядок суспільного життя. З іншого боку, як справедливо зауважує О.Д. Куценко, “на відміну від багатьох інших галузевих напрямів соціології, предмет соціології політики ніколи не був таким, який легко визначається. Саме словосполучення “соціологія політики” містить суттєву смислову проблему, яка укорінена в етимології родових понять, та в походженні політичних явищ... традиція широкого тлумачення політичного як соціального та соціального як політичного отримала відбиття в історії становлення соціології як науки” [5, с. 52]. Достатньо згадати О. Конта, який на початку ХІХ ст. пропонував різні терміни для визначення позитивної науки про суспільство: “політична наука”, “соціальна фізика”, “соціологія”.

Якщо не аналізувати всі численні підходи різних авторів до аналізу відмінностей між соціологією політики й політологією, а виділити два основних з них, то можна казати про такі. Перший підхід виходить з того, що політологія є комплексною наукою, яка вивчає політику всебічно, у тому числі з погляду соціології (соціологія політики); філософії (філософія політики); психології (психологія політики); історії (історія політики, або політична історія); навіть географії (політична географія).

Найбільш адекватну та обґрунтовану систематизацію комплексу наук про політику в цьому плані дає, на нашу думку, відомий російський політолог О.І. Соловйов. Виходячи з політики як об’єкта та предмета дослідження, він веде мову про *систему політичної науки*, яка включає цілий ряд наукових дисциплін. Так, політика, що розглядається як органічна складова всієї сукупності соціальних, природних і космічних явищ, вивчається *політичною філософією*. Зв’язки політики зі сферою космосу вивчаються та обґрунтовуються *політичною астрологією* (вона спрямована на те, щоб встановити зв’язки політичних явищ та змін із розташуванням небесних світил, сонячною активністю тощо).

Політика у її відносинах із природою є предметом цілого ряду наук: *політичної географії, політичної екології, біополітики*. Політику як складову соціуму, різновид суспільних відносин розглядає політична соціологія, яка вивчає вплив різноманітних соціальних структур на політичне життя, а також зворотний вплив норм та інститутів влади на суспільні відносини. Взаємозв’язок політики з окремими сферами соціального: економікою, правом, мораллю – вивчають відповідні дисципліни: *політична економія, політико-правова теорія, політична етика*. Виділяють і ряд субдисциплін, пов’язаних із політикою: *політична лінгвістика, політична інформатика* тощо.

Нарешті, внутрішні зв’язки та відносини, що притаманні сфері політики, на думку О.І. Соловйова, вивчає *політологія*, або політична наука у вузькому розумінні. Водночас стверджується, що в усьому спектрі

політичних знань, що вивчаються, пріоритетною є політологія, яка не тільки аналізує внутрішню будову політики, а й дає її цілісну інтерпретацію, інтегруючи всі найбільш значущі результати досліджень інших субдисциплін [4, с. 17–20].

Таким чином, навіть цей політолог, який визнає значущість багатьох субдисциплін, що причетні до вивчення політичних явищ та процесів, більше того – приділяє максимальну увагу проблемам політичних технологій і політичного маркетингу, врешті-решт, трактує політологію не тільки як науку, що вивчає внутрішні зв'язки та відносини, що мають місце в політиці, а і як загальну, комплексну науку, що інтегрує всі інші, які мають стосунок до сфери політики. Отже, й соціологію політики.

На підставі цього деякі політологи роблять, на перший погляд, очевидний висновок: соціологія політики є одним із розділів політології. І все було б цілком зрозумілим та обґрунтованим, коли б не існувала протилежна точка зору. Якщо політика є однією зі сфер соціального життя суспільства, то наука про неї виступає як один із розділів соціології. І заперечувати це практично неможливо. Тим більше, що “батько” соціології О. Конт після довгих міркувань дійшов до того, що комплекс наук, які вивчають суспільство, визначив саме як “соціологію”. Таким чином, треба ще уточнювати, що в цьому випадку є поняттям родовим, а що – видовим. У будь-якому разі, на наш погляд, соціологи, які вивчають політичні явища, відносини, процеси діють у межах своєї “компетенції” і зовсім не зобов'язані “віддавати” цю важливу сферу функціонування та розвитку суспільства на “відкуп” виключно політологам.

Але якщо і політологія, і соціологія можуть вивчати та вивчають одні й ті самі політичні явища, процеси, інститути, то, безумовно, треба визначити відмінність у їх підходах до такого дослідження (тобто мова йде вже про другий аспект аналізу розбіжностей у підходах до вивчення політики політологією та соціологією). Таку різницю досить чітко визначив відомий французький соціолог (який одночасно позиціонував себе і як політолога) П. Бурдьє. “На відміну від політології, – писав він, – соціологія політики вивчає не конкретні партії, політичні течії чи реальних політиків, а соціальні механізми формування політичних інститутів та політичних думок” [1, с. 189].

Якщо уточнити такий підхід до визначення предметів політології й соціології політики та відмінність між ними, то можна казати про те, що, з одного боку, політологія “йде” до проблем політичного життя “згори”, з боку держави, політичних партій, інших організацій, що беруть участь у функціонуванні влади. Соціологія політики, з іншого боку, підходить до аналізу цих проблем “знизу”, з боку окремої людини чи соціальної групи, які мають власні судження, думки щодо проблем функціонування влади, політиків, політичних партій, яким притаманні ті чи інші елементи політичної поведінки тощо.

Тобто як предмет соціології політики виступають не власне політичні інститути та структури, а політична свідомість, механізми впливу людей і

соціальних груп на діяльність цих інститутів, органів влади взагалі. Водночас зрозуміло, що самі соціальні інститути й процеси не можуть бути поза увагою соціології політики. Інша річ, що вивчаються вони в її межах під іншим кутом зору. Так, якщо політологія, наприклад, вивчає сутність, структуру, проблеми функціонування органів державної політичної влади, то соціологія політики звертає увагу на конкретні механізми їх формування, аналізує проблематику електоральної активності громадян, проблеми організації виборів в органи влади тощо.

Добре про цю специфіку “відносин” політології й соціології політики сказали автори підручника “Політична соціологія”, виданого за редакцією В.М. Іванова та Г.Ю. Семігіна: “Ми виходимо з того, що політична соціологія – це галузь соціології, яка концентрується переважно на аналізі взаємодії політики та суспільства. При цьому політика визначається в термінах класу дій, а не в поняттях сукупності інститутів чи організацій. Ми розглядаємо політику як особливу сукупність соціальних дій, що відображається чи формується в численних та різноманітних організаційних контекстах” [3, с. 20].

Продовжуючи обговорення проблеми предмета соціології політики, треба, хоча б коротко, зупинитися на довготривалій дискусії (у вітчизняній науці вона виникла практично з початку перебудови, коли “пішли” з історичної арени науковий комунізм та історичний матеріалізм, які виступали раніше як незаперечні представники всіх соціально-політичних наук) щодо відмінності між предметами “соціології політики” та “політичної соціології”.

Учасники цієї дискусії практично є одностайними стосовно того, що проблематика як соціології політики, так і політичної соціології, на відміну від проблематики політології, пов’язана, насамперед, з вивченням політичної свідомості, політичної поведінки особистості, механізмів їх впливу на процеси функціонування влади. Водночас деякі вчені вважають, що вживання терміна “соціологія політики” не є коректним та необґрунтовано “розширює” предмет цієї спеціальної соціологічної теорії.

Так, відомий російський соціолог Ж.Т. Гощенко вказує, що, вживаючи термін “соціологія політики”, ми вимушені розглядати “взаємозв’язок політичної сфери та її інститутів з іншими суспільними інститутами, а також політичну структуру суспільства, суспільно-політичні установки й орієнтації індивідів та груп, місце партій у системі влади тощо. Тому цей термін не є найбільш вдалим та приховує можливість надмірно широкого тлумачення предмета й сфери досліджень. Він застосовується до надмірно широкого кола проблем, що торкаються цілеспрямованих дій у всіх сферах суспільного життя. При такому формулюванні треба досліджувати не тільки владні відносини, а й “ресурсозбережну політику”, “містобудівну політику”, “фінансову політику” тощо” [6, с. 542].

Враховуючи ту обставину, що порушена проблема є дискусійною, ми все ж висловимо незгоду з поглядами російського соціолога (він не є

єдиним прибічником таких поглядів). По-перше, тому що, коли мова йде про різні “політики” (можна сюди додати “культурну політику”, “соціальну політику”, “екологічну політику”, “демографічну політику” тощо), ідеться зовсім не про політичну сферу суспільства. Термін “політика” в цих випадках більше виступає як синонім термінів “керівництво”, “управління”.

По-друге, якщо керуватися точкою зору, що наведена вище, тоді увесь предмет соціології політики буде включати тільки проблематику політичної свідомості, політичної поведінки та деякі інші. Водночас з предмета соціології політики виключається вся важлива проблематика, що пов’язана із специфікою функціонування політичних партій громадських організацій, політичних еліт, демократії та багато інших. Такий підхід не є, на наш погляд, коректним. Дійсно, соціологія політики не дублює ті підходи, які використовує політологія (див. вище). Але, з іншого боку, як уже підкреслювалося, вона розглядає ті самі соціально-політичні інститути, організації тощо з точки зору процесів їх виникнення, функціонування, розвитку як результату активної діяльності індивідів та соціальних груп.

Взагалі ж, якщо вважати основним об’єктом вивчення політології й соціології політики громадянське суспільство (такої думки дотримуються практично всі фахівці), то предмети політології і соціології політики найбільш доцільно розглядати таким чином. Вони, так би мовити, “перехрещуються”, перетинаються. Тобто, з одного боку, предметом політології є проблеми держави, політичних партій (зокрема, конкретних партій і організацій), політична стратифікація й політичні інститути, деякі політичні процеси, на кшталт, наприклад, демократичних процесів. Щодо політичної свідомості, політичної поведінки, політичної культури, то деякі політологи теж розглядають їх, включаючи в предмет політології. Але часто (як це робить уже згадуваний російський політолог О.І. Соловйов) включають їх до так званих “неінституційних засад політики”.

З іншого боку, основним предметом соціології політики, як уже зазначалося, виступають політична свідомість, політична поведінка, політична культура тощо. Водночас до предмета соціології політики, безумовно, входять політичні інститути, політичні партії, деякі політичні процеси, які тут розглядаються, на відміну від політологічного аналізу, не в поняттях сукупності інститутів чи організацій, а в термінах класу дій.

Таким чином, політологія та соціологія політики, відрізняючись своїми основними предметами, мають певний “сегмент”, де предмети цих наук певним чином перетинаються. Мова йде про сутність та структуру державної влади, процеси її формування, політичні партії й громадські організації, процеси демократії тощо. “Політична соціологія, – стверджують цілком справедливо автори [3], – народжується тільки тоді, коли соціологічний та “політологічний” підходи сполучуються та перетинаються... Так, якщо, наприклад, мова йде про партії, справжня політична соціологія передбачає пояснення того, яким чином партії

зумовлені суспільством та як суспільство визначається наявною партійною системою. Сказати, що партійна система є наслідком цих соціально-економічних умов, означає представити лише частину картини. Повна картина потребує пояснення, якою мірою партії виступають як залежна змін, що відображає соціальну стратифікацію й розподіл суспільства на класи та, навпаки, міру, до якої цей розподіл визначає діяльність еліти й відображає структури партійної системи” [3, с. 18].

Окрема проблема: належність до цих наук (маються на увазі соціологія політики та політологія) такого нового напрямку розвитку політичної науки, як політичний маркетинг і політичні технології. З нашої точки зору, хоча деякі політологи й ведуть мову про так звану “практичну політологію”, за своїми функціями, специфікою організації та реалізації політичний маркетинг і політичні технології найбільш органічно включаються саме в структуру соціології політики.

Проведений вище аналіз предметів соціології політики та політології дає змогу підійти до формулювання визначення соціології політики як однієї зі спеціальних соціологічних теорій. Зауважимо, що, враховуючи ту обставину, що існують різні думки вчених стосовно цієї проблеми (маються на увазі визначення предметів політології, соціології політики, політичної соціології), ми пропонуємо розглядати наведене нижче визначення, за основу якого взято визначення, що дано російським соціологом Ж.Т. Тощенко, як пошукове. Тобто таке, що потребує подальшого уточнення та вдосконалення.

Соціологія політики – це спеціальна соціологічна теорія, предметом якої виступають політична свідомість (у тому числі політична культура) та політична поведінка (політична участь) людей, що виявляються як у стихійній, так і організованій їх діяльності (через державні, суспільні інститути й організації), а також механізми та технології їх впливу на процеси функціонування влади в конкретних соціально-історичних умовах.

Треба звернути увагу на декілька аспектів цього визначення. По-перше, зрозуміло, що вивчати проблеми політичної свідомості чи поведінки неможливо, не вивчаючи паралельно діяльність державних та політичних інститутів, які регулюють їх, тому у визначенні про це і йде мова. По-друге, у визначенні відображена роль політичних технологій, через які регулюється політична поведінка та політична участь людей. Нарешті, треба особливо відзначити ту обставину, що соціологія політики вивчає, розглядає те, яким чином політичні явища і події впливають на суспільство, і навпаки, якого впливу з боку суспільства, соціальних груп та індивідів, що його становлять, зазнає сама політика. Тому доцільно виділити, коли мова йде про соціологію політики як одну із спеціальних соціологічних теорій, *макросоціологічний* (тобто загальносоціологічний) та *мікросоціологічний підходи*, що застосовуються в цій галузі соціології.

Перший підхід передбачає вивчення соціальних засад влади, впливу соціальних та групових конфліктів на політичні інститути й процеси та

зворотного впливу останніх на суспільство, його конкретні соціальні верстви й групи. Мікросоціологічний підхід зосереджений на конкретних політичних структурах як соціальних організаціях (формальних або неформальних), типах управління, способах регулювання конфліктів [2, с. 51].

Якщо виходити з такого підходу до визначення предмета соціології політики, який запропоновано вище, то структура цієї спеціальної соціологічної теорії буде мати такий вигляд:

1. Теоретико-методологічні засади соціології політики: політика як соціальний феномен, предмет соціології політики, історія виникнення та розвитку соціології політики, соціологія політики й сучасна політична практика.

2. Соціальна стратифікація політичного простору: соціальні групи, у тому числі бюрократія, як суб'єкти політики, нації як суб'єкти політики, політичні еліти та політичні лідери.

3. Соціально-політичні відносини: політичні інтереси й політичні орієнтації соціальних суб'єктів, соціально-політичне партнерство та соціально-політична конкуренція, проблеми соціальної політики.

4. Соціально-політичні інститути: різновиди соціально-політичних інститутів, влада, політичні партії та громадські організації й рухи як соціально-політичні інститути, політична соціалізація населення.

5. Соціально-політичні процеси: форми та фактори політичної участі, політична поведінка, соціально-політичні конфлікти, процеси демократизації в сучасному українському суспільстві.

6. Соціально-політична свідомість, ідеологія, культура: масова свідомість, політичні ідеології, політична культура, громадська думка.

7. Політичний маркетинг і соціально-політичні технології: політичні та виборчі технології, піар-технології, політичний аналіз, консультування, прогнозування, політичні паблік рилейшнз, виборчі кампанії.

8. Соціологічні дослідження у сфері політики: система організації соціологічних політичних досліджень в Україні, спеціальні соціологічні методи й методики в дослідженнях політики, методи проведення екзит-полів тощо.

Висновки. Проведений аналіз предметів і функцій соціології політики та політології свідчить про те, що предмети їх “перехрещуються”. Вивчення цими науками різних політичних процесів, явищ, проблем відбувається комплексно, з двох різних позицій. З одного боку, політологія вивчає сутність, структуру, проблеми функціонування державної політичної влади. З іншого боку, соціологія політики звертає увагу, в першу чергу, на конкретні механізми її формування, аналізує проблематику електоральної активності громадян тощо. Таким чином, сумісна робота соціологів та політологів, якщо вона добре організована та координується, може давати дійсно серйозний синергетичний ефект у вивченні політичних проблем та розробці технологій і проектів,

спрямованих на ефективне регулювання процесів у політичній сфері суспільства.

Література

1. Бурдьє П. Социология политики : пер. с фр. / П. Бурдьє. – М. : Socio Logos, 1993. – 336 с.
2. Мир политической науки : учебник / А.Ю. Мельвиль, М.Г. Миронюк, Т.В. Шмачкова и др. – М. : Просвещение, 2004. – Кн. 2: Категории. – 796 с.
3. Политическая социология / [отв. ред. В.Н. Иванов, Г.Ю. Семигин]. – М. : Мысль, 2000. – 296 с.
4. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии : учебник / А.И. Соловьев. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 559 с.
5. Спеціальні та галузеві соціології : навч. посіб. / В.Є. Пилипенко, І.М. Попова, В.В. Танчер та ін. – 2-ге вид. – К. : Фоліант, 2007. – 451 с.
6. Тощенко Ж.Т. Социология политическая / Ж.Т. Тощенко // Социологическая энциклопедия : в 2 т. / [рук. научного проекта Г.Ю. Семигин]. – М. : Мысль, 2003. – Т. 2. – 863 с.

Полторац В.А. Соціологія політики та політологія: проблеми уточнення предметів наук

У статті проаналізовано важливу та актуальну проблему, що пов'язана з предметами та функціями двох ключових наук, які вивчають політичну сферу суспільства. Зроблено теоретичні та практичні висновки щодо їх ролі в розвитку демократії та політичної системи сучасного суспільства.

Ключові слова: соціологія політики, політологія, політична соціологія, політичний маркетинг.

Полторац В.А. Социология политики и политология: проблемы уточнения предметов наук

В статье анализируется важная и актуальная проблема, связанная с предметами и функциями двух ключевых наук, которые изучают политическую сферу общества. Делаются теоретические и практические выводы относительно их роли в развитии демократии и политической системы современного общества.

Ключевые слова: социология политики, политология, политическая социология, политический маркетинг.

Poltorak V. Sociology and Policy polytologyyya: problems refining predmetov Sciences

In this article analyzed is an important and topical problem related to objects and functions of two leading sciences studying society's political sphere. Theoretical and practical conclusions are made with regard to their role in development of democracy and political system of the present-day society.

Key words: sociology of politics, political sociology, politology, political sociology, political marketing.